

Forray R. Katalin–Kozma Tamás

Diplomára éhezve *Felnőtt hallgatók Debrecenben és Pécsen*

Korábban arra mutattunk rá – a vonatkozó szakirodalom, illetve statisztikák alapján –, hogy *minél magasabb az iskolázottak-képzettek aránya egy közösségben, annál több további képzést „fogyasztanak”*. A jelenséget behelyeztük az oktatás tömegesedésének társadalmi folyamatába. Azt föltételeztük, hogy a felsőoktatás tömegessé válásának következő lépése nem a napjainkban sok vitát kiváltó szűkítés és „minőségivé tétel” (a felsőoktatás drágítása), hanem az oktatás újabb fokozatának megszerveződése. Ezt a szakaszt föltételelesen „negyedik fokozatnak” neveztük el a korábbi első (alapfok), második (középfok), illetve harmadik (felsőfok) mintájára (Kozma 2000). A szűkítés (drágítás) jelenleg nemzetközileg divatos politikáját olyan átmeneti beavatkozásnak tartjuk a kormányzatok részéről, amelynek a 20. században már többször is tanúi lehettünk (Jónasson 2004). Az ezzel kapcsolatos politikai vitákat pedig egy új képzési szakasz bevezető folyamatának fogjuk föl, amely szakasz már jelenleg is velünk van, tapasztalható.

Mint a tömegesedés minden jelenségét – az oktatásban csakúgy, mint más társadalmi magatartások köreiből (pl. népesedés, migráció vagy akár divatjelenségek) – a felnőttoktatás tömegesedését is két változás eredőjeként fogjuk föl. Az egyik változás az, amely az adott közösségben megy végbe: megváltozik az iskolázással kapcsolatos magatartásuk, méghozzá egymást erősítő módon és tömeges méretekben. Ezt a megközelítést fejezi ki az „élethosszig tanulás”, mert a változás szubjektív oldalára, a tanulás (képzettség, diploma) iránti igények növekedésére utal. A másik változás a politikában megy végbe, amely tömegessé teszi a kapacitásokat (az objektív oldal, amelyet a „felnőttoktatás, felnőttképzés” szóhasználat tükröz). A tömeges tanulási igények kikényszeríthetik a kapacitások növekedését, a megnövekedett képzési kapacitások (szervezetek, férőhelyek) generálják a további igényeket.

Újabb és újabb hallgatói csoportok kialakulásával és megjelenésével a (felső)oktatásban a tömegesedés eddig is így haladt előre. Így kerültek a hátrányos helyzetű csoportok, a különböző kisebbségek (például a cigányság) gyermekei a felsőoktatásba, és így alakult át eddig is a felsőoktatás rendszere egész Európában (sőt azon kívül). *A felnőttek olyan új hallgatói csoport, amely tömegesen most jelenik meg az egyetemek kapujában*. Nem ismerjük őket eléggé. Jelszavakban („élethosszig tanulás”, „munkaerő-piaci igények” „kompetencia-alapú képzettségek” stb.) gondolkodunk és beszélünk róluk anélkül, hogy megkér-

deznénk, kik is ők, és mit is szeretnének. Kutatásunkkal ezt a hiányt igyekeztünk pótolni. Magyarországi egyetemek felnőtt (levelező) hallgatóit kérdeztük meg. Válaszaik alapján igyekeztünk jellegzetes csoportokként kezelni őket, keresve közös és eltérő magatartásaikat és törekvéseiket. Az esettanulmányokból ezúttal kettőt – a debrecenit és a pécsit – mutatunk be. (Adatfelvételeink zömmel a 2007-es állapotot tükrözik.)

Felnőtt hallgatók a Debreceni Egyetemen

Adatfelvételünk idején (2007) az egyetem valamennyi karán folyt felnőttképzés (esti, levelező, sőt távoktatási formában). Három karon egyenesen meg is haladta a nappali képzést (egészségügyi, jogtudományi, valamint gyermeknevelési és felnőttképzési kar), ezeken egyenként 700-1300 felnőtt tanult. A legnagyobb választékot – ettől némileg eltérően – a műszaki kar, valamint a bölcsészkar kínálta (előbbi elsősorban főiskolai vagy az alatti szinten, utóbbi elsősorban egyetemi szinten). A szakirányú képzések kevésbé voltak népszerűek; az egyetem a vizsgált időszakban elsősorban az első diplomához jutás színhelye volt a felnőttek számára. Ezek közül a legnépszerűbb a főiskolai képzés. *A Debreceni Egyetemen hallgató felnőttek elsősorban azért tanultak itt, hogy első diplomájukat megszerezzék, és azt is főiskolai szinten.* A Debreceni Egyetem felnőtt hallgatóit a következőkkel jellemezhetjük (Kóródi, Engler 2005).

- A felnőtt korban hallgatók (továbbtanulók) több mint 70 %-a nő (a műszaki kar kivétel, a gyermeknevelési és felnőttképzési kar természetesen túlréprezentált). Közülük mintegy 100 nem magyar állampolgár volt; az adatokból (magyar nyelvű képzések) kiderül, hogy ők az ún. „határon túli” magyarok közül kerültek ki (elsősorban Partium-Románia és Kárpátalja-Ukrajna a kibocsátó területük).
- Debrecenben a felnőttek 24 %-a bölcsészprogramokban tanult (2005-ös adat), pedagógusképző programokban 19 %, egészségügyi képzésben pedig 20 % vett részt. Az összes többi a maradék, beleértve a sokat reklámozott gazdasági képzést (5 %), műszaki képzést (vö. „munkaerőpiac”, 15 %) és mezőgazdasági képzést (7%). A debreceni egyetemi felnőttképzés csúcspontján kétségtelenül a bölcsész- és pedagógusképzés állt, együttesen a képzésben részt vevők 43 %-át tette ki!
- A felnőttek több mint 60 %-a párkapcsolatban élt (30 % hajadon, nőtlen – a debreceni hallgatók kifejezetten konzervatív családszervezésben élnek). A legradicionalisabb képzési programokban a házasságban élők aránya ennél is magasabb (kb. 70 %).
- A felnőtt hallgatók több mint 70 %-a teljes munkaidőben dolgozott; mintegy 10-20 % vezető beosztásban, jellemzően azonban beosztottként. (Önálló vállalkozókkal leginkább a műszaki képzésekben lehetett találkozni.)

- A képzés célja egyértelműen a felsőfokú végzettség megszerzése. A felnőttek kétharmadának ez a képzési forma nyújtja az első diplomát (képzési irányonként eltérően, mert a felnőtt joghallgatók 76 %-ának már volt felsőfokú végzettsége). Az első diplomát legjellemzőbben azok akarták megszerezni felnőtt fejjel, akik az egészségügyi képzésekre jártak.
- Több mint felük (58 %) maga fedezte tanulmányi költségeit, 8-13 % kapott részleges vagy teljes munkahelyi támogatást. Csaknem felük tömegközlekedéssel jut el a konzultációkra, csaknem ötödük használt ehhez gépkocsit.
- A debreceni felsőoktatásban hallgató felnőtteket elsősorban a szakmai érdeklődés, illetve az új diploma megszerzésének vágya hajtotta. Az új munkahelyért való tanulás harmadik lett a rangsorban. Magasabbra sorolták még a kíváncsiságot (18 %), mint a megélhetést (7 %), a családnak és a baráti körnek való megfelelést (22 %), mint a munkakeresést (8%), az egyetemi végzettség megszerzését és a társadalmi kapcsolatok megújítását (13-14 %), mint a munkahelyi kötelezettségeket (12 %). Bár Debrecenben fontosabbnak tartották a munkahelyváltást megalapozó továbbtanulást mint Pécsen (lásd alább), azért markánsan megjelent a szakmaszeretet és a diplomaszerzés motívuma is.
- Az ösztönző hatások közül a debreceni felnőtt hallgatók nagy arányban emelték ki a család és a rokonság szerepét (52 %); és viszonylag alacsonyabbra tették a barátok és munkatársak hatását (5-6 %). Ugyanakkor a „belső indíttatás” itt szerepet kapott (másutt nem találkoztunk vele).
- A hallgatók túlnyomó többsége „első generációs” vagy közel első generációs értelmiségi (kivételt a jogon továbbhallgatók jelentik). Tanulságos ugyanakkor, hogy a baráti kör jelentős részben diplomásokból kerül ki, sőt egyötödüknek „minden ismerőse” ide tartozik.
- A debreceni felnőtt hallgatóknak legnagyobb problémája a kevés idő (80 % – látni fogjuk, ez közel azonos a pécsiekével). A következő két nehézség itt is az anyagiak (42 %) és a tankönyvhöz való hozzájutás (46 %). Hasonlóan a pécsiekhez – bár az övéknél nagyobb arányban (22 %) – a tanulási rutin és a szereplés, vizsgakészségek hiánya jelent még nagyobb nehézséget.
- Teljesen elégedettnek mondta magát 37 %, részben elégedett volt 57 % (ez valamivel alacsonyabb, mint a pécsiek elégedettsége). Mégis ugyanúgy 80 % fölött voltak azok a válaszadók, akik ismét a mostani képzésüket választanák, az elégedetlenek aránya Debrecenben a műszaki (Pécsen az egészségügyi) karon volt a legmagasabb. 53 % folytatni kívánta a munkáját, ha tanulmányait befejezte, 17 % akart munkahelyet változtatni, és 16 % a munkába állásban reménykedett.

A debreceni felnőtt hallgatók – bár a számukra nyújtott egyetemi kínálat többértéktű, de mindenképp eltérő más egyetemektől – kimondottan konzervatív értékrenddel kezdtek tanulmányaikba. Jelentős részben első generációs értelmiségiek,

akiknek azonban családi és baráti köre, rokonsága jelentős mértékben már diplomát szerzett. Maguk elsősorban ehhez a körhöz szeretnének fölzárkózni. A *legfontosabb motívum Debrecenben a társadalmi pozíció megszerzése, a közösségi elfogadottság növelése* (bár a munkahely megszerzése, megtartása és megújítása itt valamivel fontosabb szerepet tölt be). Ez a konzervatívabb csoport még konzervatívabb képzéseket választ (főként bölcsész és pedagógus képzettségeket), ösztönzőik és támogatóik között fontos szerepet tölt be a család. A felnőtt hallgatók zömmel nők, akik nagyobb arányban élnek házasságban, és kisebb arányban alternatív kapcsolatokban. Ez a tradicionális kötődés határozza meg munkahelyi mobilitásukat és a képzettség fölhasználását: túlnyomóan hasonló képzettséget szeretnének, ha újra kezdenék, és csak egyhatoduk akar munkahelyet változtatni (azért munkahelyhez is szeretnének jutni).

Felnőtt hallgatók a Pécsi Tudományegyetemen

A PTE vonzáskörzete nagy, bár nem hasonlítható össze a budapesti egyetemével, amelyek jelentkezőinek több mint felét a közép-magyarországi régiókból jelentkezők adják. Mégis, a tíz legnépszerűbb egyetem adatait összehasonlítva, a PTE-re szokatlanul nagy arányban jelentkeznek fővárosiak. Erre hivatkozva két kar (felnőttképzési, műszaki) főiskolai képzési helyeket is létrehozott. A vonzás nemcsak a városon terjed túl – Budapest felé –, hanem az országhatáron is (Eszék, távolabban Horvátország felé). A levelező képzésben legaktívabb karok a már említett kettő (felnőttképzési, műszaki), valamint az állam- és jogtudományi kar. A többi kar iránt csökkent az érdeklődés 2001 óta, különösen a hagyományos egyetemi karok iránt (bár néhány szakon kiugróan magas volt a levelező képzésre jelentkezők száma). A pécsi felnőtt hallgatókat az alábbiak jellemezték (vö. Balázsovits, Sánta 2005).

- Nemek tekintetében a nők domináltak (66 %), Nők ugyan a műszaki levelező képzésben nem találhatók – ellenben 100 % volt a nő az egészségügyi főiskolai karon, több mint 80 % a bölcsészkaron, 69-80 % a természettudományi és a felnőttképzési karon. Zömük párkapcsolatban élt (57 %). Alapvégzettségük rendszerint egyetemi (természettudományos) vagy főiskolai (bölcészeti).
- Havonta konzultáltak. A hallgatók többségben tömegközlekedéssel jutottak el ide (leginkább a bölcsészek, legkevésbé a műszakiak). A tanulmányok költségeit mintegy felük teljesen maga fizette, mintegy ötödükét vállalta át a munkahely (leginkább a felnőttoktatási, valamint a jogtudományi képzésekben).
- A végzettség megszerzése után 70 %-uk nem kívánt állást, munkahelyet változtatni (legkevésbé a bölcsészek, valamint a ttk-sok). Legmobilabbnak a jogászok, valamint az egészségügyisek látszottak. Elégedett volt a képzéssel a résztvevők csaknem fele (43 %), részben volt elégedett több mint

a felük (az egészségügyi képzésben részt vevők voltak a legkevésbé elégedettek). 85 %-uk mégis elsősorban ugyanoda iratkoznék, ahol most tanul, s csupán az egészségügyi karon hallgatók voltak látnivalóan elégedetlenek azzal, amit kaptak.

- A tanulmányi nehézségek közül a legnagyobb gondot a tanulmányi idő (70 %), valamint a tanulmányok költségei jelentették (41 %). A tankönyvhöz jutás jelentett nehézséget csaknem 30 %-uknak, a vizsgák (formái, szervezése, egyáltalán a ténye) 26 %-nak.
- Motivációik közül elsősorban a szakmai érdeklődést, továbbá a diploma, illetve az egyetemi végzettség megszerzését nevezték meg. A munkaerőpiaci elgondolások és igények csupán a 4.-5. helyet foglalták el a motívumok sorrendjében.
- Családi-társadalmi háttérüket illetően a pécsi felnőtt hallgatók elsősorban első generációs értelmiségiek, akik ezen az úton szerzik meg felsőfokú végzettségüket, egyetemi diplomájukat (elsősorban az egészségügyiek és a műszakiak – legkevésbé a jogászok). Mégis elsősorban a családok támogatják felnőttkori tanulásukat (37 %), valamint a munkatársak és a társas környezet (23-23 %).

A kép, amely a pécsi felnőtt hallgatók válaszaiból kibontakozik, körülbelül a következő. Ők is *első generációs értelmiségiek – vagy annak készülnek, azok lesznek – , átlagos anyagiakkal ellátva, akiket a családjuk és munkatársaik ösztönöztek elsősorban diplomaszerezésre.* Azért fogtak hozzá a továbbtanuláshoz, hogy társadalmi (családi, baráti) pozícióikat megerősítsék a felsőfokú végzettséggel, egyetemi diplomával. Ezért ha újra kezdenének, leginkább ismét oda jelentkeznének, ahol most tanulnak (kivételet az egészségügyi karon hallgatók képeztek). Munkahelyi megfontolások nem, vagy csak áttételesen jelentek meg köztük. Nagyobb részük nő, rendszerint férjnél, családban, párkapcsolatban, akinek a családi-társadalmi helyzete kívánta a továbbtanulást főiskolai, egyetemi karon. Ezért jelentős részben áldozni is képesek. Csaknem a felük maga fizette a költségeket, havonta tömegközlekedéssel járt el az egyetemre. Ami a tanulmányi munkát illeti, a legnagyobb nehézséget a tanuláshoz szükséges idő kigazdálkodása jelentette; továbbá a tankönyvek és segédeszközök megszerzése, valamint az „élethosszig tanulás” rutinjainak hiánya.

Ha a debreceni csoportot a felsőfokú felnőttoktatást, az ahhoz való hozzáfértés és hozzáállást illetően „értékmegőrzőnek” tarthatjuk, akkor a pécsi csoportot a „törekvőknek”. A pécsi, de különösen a debreceni csoportban a nők vannak túlsúlyban. Családi háttérük is más. Mindkét csoport tagjai többségükben első generációs értelmiségiek. De a család nem játszik olyan meghatározó szerepet sem a továbbtanulási döntésekben, sem a tanulmányok végzésében Pécsen, mint a debreceniek esetében. Mindkét csoportban a diploma megszerzéséért, valamint szakmai kíváncsiságból tanulnak; de a pécsiek esetében az „eszköztudás” nagyobb szerepet játszik (továbbtanulás a munkahelyért, az elhelyezkedésért vagy

a munkahely megváltoztatásáért). Képzésükkel egészében elégedettek; ha kelle-ne, megint ugyanezt választanák (nagyobb arányban a debreceniek, mint a pécsi-ek). A debreceniek nem jelöltek meg olyan programot, amellyel kiugróan elégedetlenebbek lennének, mint a többivel. S bár mindkét csoportot az időhiány nyomasztotta, a pécsi-ek kevesebbet panaszkodtak tanulási nehézségekre. Mindkét csoport tagjai maguk fizették a költségeiket, csak mintegy tizedüknek vállalta át a munkahelye – részben vagy egészben – a tanulóssal járó terheket.

Felnőttek a felsőoktatásban – kik is ők?

Kik is vesznek részt a felnőttkori felsőfokú továbbtanulásban? Ebből a szempontból a pécsi és a debreceni csoport igen hasonló. *Mind a pécsi, mind a debreceni csoport nagyjából nőkből áll*, életkoruk jellemzően 30-45 év, többségük házasságban vagy párkapcsolatban él. Ez az a társadalmi-demográfiai csoport, amely a felsőfokú képzéseket – mind Pécsen, mind pedig Debrecenben – jellemzően „fogyasztja”. Tegyük hozzá: többségük a vonatkozó régióból (Dél-Dunántúl, Észak-Alföld) kerül ki. Bár kihelyezett képzésekre is járnak, ahol elérik azokat, a jellemző mégis az egyetem székhelye és annak vidéke. E túlnyomórészt fiatal és középkorú, nagyrészt családban élő, gyereket nevelő nők *jellemzően első generációs értelmiségiek*. Szüleik még nem voltak diplomások, házastársuk és környezetük azonban rendszerint már diplomás (a pécsi csoportra kifejezettebben áll ez a megállapítás, a debreceni csoportra elmosódottabban.).

A két hallgatói csoport összehasonlítása alapján arra hívjuk föl a figyelmet, hogy a sokat emlegetett felsőfokú képzésben résztvevők ma Magyarországon tipikusan *fiatal és középkorú nők, akik egy-egy egyetemi központ (régiónként) vonzáskörzetében, jellemzően kisvárosban élnek*. Első generációs értelmiségiek, akik a felsőfokú képzésben részt véve „emelkednek ki” szüleik társadalmi rétegéből. Erőforrásaik, amelyekkel gazdálkodnak: a fiatalságuk és a családjuk, amely megtartja és támogatja őket. A havi konzultációkra rendszerint kevesebb mint egy napi utazással, tömegközlekedéssel jutnak el; ilyenkor a gyerekek a családra maradnak. Ez az a felnőtt hallgatói csoport, amellyel a felsőfokú képzéseket szervező egyetemeknek számot kell vetniük. Mit jelent ez a felsőfokú képzéseket szervezőknek?

- A felnőtt hallgatói csoportok sokszor erősebbek és összetartóbbak, mint a nappali hallgatói csoportok, ami családi kötődéseikkel, közösségi beágyazottságukkal, munkahelyi elköteleződésükkel és nemi hovatartozásukkal együttesen magyarázható. Ez azt jelenti, hogy a képzés szempontjából könnyebb szervezni őket. Olyan oktatók közöttük a legsikeresebbek, akik hálózatosan (nem hierarchikusan) tudnak és szeretnek dolgozni; az információk is hálózatosan terjeszthetők és terjednek. Felnőttként ezek a hallgatók több erőforrással (több pénz) rendelkeznek, mint a nappali hallgatók (gyakran és szívesen szerveznek rendezvényeket stb.), és elvárják, hogy

oktatóik kollégaként közelítsék meg őket. Ezt tudva, *az egyetemi-főiskolai oktatóknak más (felnőtt, kollegiális) attitűdökre van szüksége, mint amikor nappali hallgatókkal dolgozik.*

- *Az egyetem, főiskola számára az ilyen hallgatói csoportok mint egyetemisták ideálisak.* Minthogy önként választották az intézményt, ritkán jutnak el ide, szemükben a felsőoktatási intézmény presztízse magas. Bár egyes felsőfokú képzések menedzserei „fogyasztóknak” szeretik nevezni őket – akiket „kiszolgálunk” és akiknek az igényeihez „alkalmazkodni kell” –, valójában ez a hallgatói csoport nem ezt várja az egyetemtől. Sokkal inkább azt, hogy egyetem legyen a maga hagyományaival és konvencióival. A hallgatói csoport meghatározó körei igyekeznek újra élni, fölleveníteni vagy elképzelni fiatalságukat, amelyből hiányzott az egyetem, és átélni azt, hogy végül egyetemre kerülhettek. (Ezért is keresték az egyetemet, nem pedig rövid ciklusú, vállalkozásban szervezett szakképzéseket.)
- *Ez a hallgatói kör a tradicionális egyetem kiváló „fogyasztója”.* Abban az értelemben is, hogy több anyagi erővel rendelkezik, mint a nappali hallgatók, és felnőttként magasabbak az igényei is. A diákjóléti szolgáltatásokat tehát számukra nívósabban és drágábban lehet megszervezni, mint a nappaliak számára (büfé, pihenő, szállás, közlekedés stb.). Ha az egyetemi menedzser adásvételről és fogyasztásról beszél, akkor figyelembe kell vennie, hogy intézménye nemcsak diplomát, tudást „ad el” – ide nem illő szavak e hallgatói körben –, hanem kiegészítő szolgáltatásokat is. Ebben pedig mindkét megvizsgált egyetem meglehetősen gyöngye – különösen egyik-másik nyugat-európai partneréhez hasonlítva.
- *Végül az említett családi-társadalmi háttér arra figyelmeztet bennünket, hogy a felsőfokú továbbtanulás nemcsak egyéni vállalkozás, hanem *egy-egy család, sőt néha az egész rokonság együttes vállalkozása is.** A beiratkozó, konzultációra utazó, otthon vizsgára készülő, diplomát szerző apa vagy anya (többnyire az utóbbi) mögött hasonló életkorú felnőttek, gyerekek és nagyszülők is állnak. A továbbtanulás sokszor ilyen csoportos vállalkozássá növi ki magát (ez különösen a debreceni csoport esetében markáns, de körvonalazható a pécsi hallgatók körében is). Ez nagy esély az egyetemnek: ha menedzserei ügyesek, olyan társadalmi csoportokhoz és olyan térségekbe is sikerül eljutniuk, ahová a felnőtt hallgatók nélkül nem tudnának. Ezzel megalapozhatják és előkészíthetik az egyetem további társadalmi beágyazódását: családok és rokoni körök számára válik természetessé, hogy gyerekeiket Pécsre vagy Debrecenbe járassák.

Miért tanulnak tovább?

Azért, hogy diplomát szerezzenek, meg azért, hogy érdeklődésüket kielégíthessék. Mindkét hallgatói csoportban ezek voltak a leggyakrabban emlegetett – legtöbb-

re értékelt – célok, törekvések. Ebből a szempontból nem volt a két hallgatói csoport között különbség. A különbségek csak abban mutatkoztak meg, hogy más, lehetséges célokban a magukéra ismertek-e. Így pl. a „nyitott” magatartást megtestesítő pécsi hallgatói csoportban a munkaerő-piaci megfontolások csak a 4.-5. helyet foglalták el a fontossági sorrendben. Az „értéktörző” magatartást megtestesítő debreceni csoportban azt az érdekességet találtuk, hogy a családi-baráti körnek megfelelést is fontosabbnak tartották, mint az elhelyezkedést és munkahely-váltást.

A diploma rendszerint vagy az első felsőoktatásban megszerzett végzettség (mint a debreceni csoport esetében), vagy az első egyetemi diploma, amelyet főiskolai végzés után szereztek. Kevésbé másoddiploma vagy szakképzés, inkább szintemelő, magasabb végzettséget nyújtó. Mindkét hallgatói csoport megkérdezése alapján nyilvánvaló, hogy ezek a felnőttek ma Magyarországon a felnőttképzést még mindig egyfajta „pótló oktatásként” veszik igénybe. Lemaradtak vagy kimaradtak a főiskoláról, egyetemről – tehát pótolni szeretnék (hogyan, miért, azt a társadalmi-családi háttérüket elemezve láthattuk). Az egyetem, amikor felsőfokú képzést szervez a számukra, tulajdonképpen diplomát ajánl föl (még ha szakképzésbe csomagolva is). *És ők a diplomáért tanulnak, még ha azt állítják is sokszor, hogy a szakmai érdeklődés hajtja őket.*

Munkahelyük sokszor jobban tudja ezt, mint ahogy ők maguk bevallják. Talán ezért is van, hogy *a munkahelyek csupán 10-15 %-ban támogatják a felnőttek felsőfokú továbbtanulását*; nem ebben volnának érdekeltek (hanem föltehetően valamilyen szaktudás, kompetencia megszerzésében, esetleg nyelvtanulásban vagy számítógépes ismeretekben stb.) Esetleg vállalati továbbképzéseket ajánlanának föl – semmi esetre sem, mondjuk, diplomaszerezést vagy doktorálást. Ezért mindkét csoportra vonatkozik, hogy továbbtanulási költségeiket felerészt vagy annál nagyobb arányban saját zsebből állják. (Ami, mint láttuk, családi elkötelezettség is lehet, azaz egy-egy család és rokonság együttesen állja a továbbtanulás költségeit, és vállalja, mint rámutattunk, a további terheit.)

Milyen társadalom az, amelynek tagjai – legalábbis azok, akiket ez alkalommal elértünk és megkérdezhettünk – ekkora terhet vállalnak magukra a felsőfokú továbbtanulásért, az egyetemi diplomáért, sőt a tudományos fokozatért? Ez, hogy egy korábbi kutatásunk (Kozma 2002: 128-43) megállapítását idézzük, olyan társadalom, amely az egyetemét, a főiskoláját inkább „szimbolikusan”, mintsem „instrumentálisan” használja. (A nemzetközi szakirodalomban ezt a jelenséget *kredencializmusnak* hívják, és úgy írják le mint az oktatás tömegesedésének jellegzetes hajtóerejét, vö: Price, Matzdorf 1999, Jónasson 2004). A felnőtt hallgatók vizsgálatokor, kultúrájuk föltárásakor alighanem a felsőoktatás tömegesedésének és a negyedik fokozat kialakulásának mikrovilágát ragadtuk meg.

A hazai társadalom – annak meghatározott körei (amelyekhez szociológiailag mindkét hallgatói csoport sorolható) – *még mindig ki van éhezve a felsőoktatás-*

ra, az egyetemi diplomára. Az ettől való elzártság túl hosszúra nyúlt – egészen az 1990-es évek első feléig –; a felsőoktatás iránti társadalmi igények növekedése máig tart. Ez alátámasztja azokat az előrejelzéseket, amelyek a felsőoktatás tömegesedését tartják az európai típusú társadalmak egyik kulturális hajtóerejének, az ezzel ellentétes kormányzati politikákat pedig átmenetinek, epizodikusnak (Jónasson 2004). Az oktatáspolitikára számára mindez komoly és súlyos figyelmeztetés.

- Ha napjaink oktatáspolitikusai azért szállnak síkra, hogy a kormányzati politikába beleférjen a felsőoktatás bővítése, alternatív formáinak megszervezése, hálózatának kiterjesztése, akkor tudhatják, hogy mögöttük (az oktatáspolitiká mögött) áll a társadalmi támogatás. Ha napjaink kormányzati politikája (mondjuk, költségvetési vagy jóléti politika) arra hivatkozik, hogy külső kényszerek miatt kell szűkíteni a (felső)oktatást, akkor valószínűsíthető, hogy társadalmi szándékokkal és törekvésekkel szembemegy. Az államközi szervek jóváhagyása így megnyerhető, a társadalmi támogatás viszont elveszthető. E hallgatói csoportok szándékai és törekvései inkább *olyan oktatáspolitikát sugallnak, amely a nehézségek között is a képzések kiterjesztésének lehetőségeit keresi, erre biztatja és bátorítja az intézményeket.*
- Az intézmények stratégiai szempontjából is meghatározó lehet az ilyen hallgatói irányultság. Azoknak az intézményvezetőknek lehet igazuk, akik nem annyira a gazdasági szférával és a vállalkozásokkal való együttműködést hangoztatják, hanem a társadalmi környezetbe való beágyazottságot és intézményük regionális „küldetését”. Úgy látszik, mind a pécsi, mind a debreceni egyetemmel szembeni legerősebb társadalmi elvárás az, hogy azt adja, amire eredetileg kitalálták és megszervezték: felsőfokú képzettséget, egyetemi diplomát. Ha szükséges és lehetséges, ezt a végzettséget, diplomát (fokozatot) szakképzettségbe is be kell csomagolni. Úgy látszik azonban, hogy ha az említett egyetemek – és érintett karaik – meg akarják szerezni és meg is tartani felnőtt hallgatóikat, akkor *nem szakképző intézménnyé kell álcázniuk magukat, hanem vállalniuk kell egyetemi küldetésüket.*
- A felnőtt hallgatókkal foglalkozó programvezetőknek és oktatóknak is fontos figyelmeztetés ez. Felnőtt hallgatóik látnivalóan elkötelezettek azok iránt a képzések iránt, amelyeket választottak (mind a pécsiek, mind a debreceniek éppen a szűkebben szakképző programokra panaszkodtak – nem tartották eléggé szakképzőnek őket). Ebben a hagyományos egyetem esélytelen: soha sem tud olyan gyakorlati lenni, mint maga a gyakorlat. Talán nem is kell, hogy olyan gyakorlati legyen, mert azt tudja adni, amit a gyakorlat nem: a gyakorlatot megalapozó elméletet és a társadalmi hovatartozást megjelenítő diplomát. Ha tehát a felnőtt hallgatók erre kötelezik el magukat, az kiváló szelektáló eszköz és tanítás-tanulási motiváció. Sze-

leckiós eszköz: ez azt jelenti, hogy az egyetemekre azok jönnek, akik végzettséget akarnak szerezni – s távol tartják magukat azok, akik munkát akarnak szerezni vagy egyszerűen pénzt keresni. A felsőoktatás közönsége más – ez az, amit az egyetemi menedzserek csakúgy, mint a szakpolitikai tanácsadók elfelejtenek. *Az a társadalmi csoport, amely felnőtt fejjel egyetemre jár* – egyetemre küldi vagy engedi hozzátartozóját, támogatja tanulmányait, maga is elköteleződik az egyetemi tanulmányok és a diplomás lét iránt –, *az hajlandó teljesíteni is az oktatásban, hogy megszerezhesse a végzettséget.* Ha nem is annyira képzett, mint a nappali hallgatók (egyes csoportjai), viszont céltudatosabb és elszántabb. Ez olyan felsőoktatási pedagógiát igényel (tesz lehetővé), amely hosszabb úton, kisebb lépésekkel, de mindenképp elvihet azonos szintekre, vagy még tovább.

- A dolgozó felnőttek megjelenése az egyetemeken arra figyelmezteti az egyetemi vezetőket, hogy *rövidebb képzési programokat szervezzenek, amelyek azonban mindig egyetemi végzettséget is jelentenek.* Ez a felismerés hajtotta az európai egyetemeket (Európai Egyetemi Szövetség), amikor elhatározták, sürgették és sok oktatási tárcára valósággal ráerőltették a megszokottnál (4-5 év) rövidebb egyetemi programokat (1-3 év, magiszteri és doktori programok). Európán kívül egy-két év alatt is szerezhető valamilyen egyetemi végzettség; az európai egyetemeken ez csak nehezen, körülményesen volt eddig lehetséges. A Bologna-folyamat rövidebb ciklusú képzési programjai az olyan hallgatóknak kedveznek, akik hol kiszállnak az egyetemi tanulmányokból, hol pedig visszakapcsolódnak (ún. szendvics-képzések). Az általunk megkérdezett hallgatói csoportok, amelyek diplomát, felsőfokú végzettséget kívánnak szerezni elsősorban, ideális fogyasztói volnának az ilyen, modulszerűen egymás után fölvehető és elvégezhető programoknak. Sajnos, hogy a Bologna-folyamatnak ez az oktatásszervezési mozzanata nálunk beleveszett a körülötte kavargó, pártpolitikával is átszínezett finanszírozási vitákba.

Tanulási nehézségek, oktatásszervezési módszerek

Mindkét hallgatói csoport – közel egyenlő arányban – két tanulási nehézségre panaszkodott. Az egyik nehézséget az időhiány jelentette, a másikat a nehezen hozzáférhető tankönyvek és segédeszközök.

Az időhiánynál – különösen mert ennyire krónikus (mindkét csoportban a legnagyobb tanulási nehézségként említették) – érdemes megállni. Napjaink divatos jelszavai – köztük az élethosszig tanulás – mozgósító erejük bár, tehát jelszónak jók, mégis megvalósíthatatlanok. „Élethosszig” tanulni – ezt a jelszót olyanok adták ki, akiknek sokkal több a szabad idejük, mint azoknak, akiket mi ennek a vizsgálatnak a során megtaláltunk. *Az „élethosszig tanulás”, akár a civil társadalom sok más jelszava és magatartása, a sok szabad idővel rendelkezők*

luxusának látszik – legalább is azoknak a szemében, akik Pécsre vagy Debrecenbe utaznak vonaton, buszon hetente vagy havonta konzultálni. Ezt felismerni és tudatosítani nagyon fontos, mert az első lépés lehet egy gyakorlatiasabb LLL-stratégia és egy realisabb felnőttoktatás kidolgozása felé.

A tanulási nehézségekkel küzdő felnőttek jelensége szintén köztudott, csak épp nem a felsőfokon továbbtanulókhoz kötjük. Holott köthetnénk. Bizonyos értelemben mindnyájan küzdünk tanulási nehézségekkel (pl. idegen nyelvhasználat, az IKT-környezettel való lépéstartással), és e nehézségek kiterjedését, méreteit, elterjedtségét, típusait még nem tárta föl a pedagógia. Annyi valószínűsíthető, hogy a felnőttkori tanulás azoknak megy jobban, akiket kis korukban rendszeresen és fegyelmезetten treníroztak (formális oktatás, elemi kultúrkészségek), és akiknek iskolai sikereik voltak. Az élethosszig tanulás – vagy egyszerűbben: a felnőttkori iskolába járás – annak természetes, aki a formális oktatásban (általános képzésben) hosszan és alaposan vett részt. *Minél többet járunk iskolába, annál könnyebben és szívesebben kapcsolódunk vissza.* Az élethosszig tanulás nem a formálisan szervezett tanulási folyamat (liberális) alternatívája, hanem olyan magatartás, amelyet a legmagasabban iskolázottak tettek és tesznek a legkönnyebben magukévá.

Végül a nehezen megszerezhető tankönyvek és segédeszközök is visszatérő nehézségei a továbbtanuló felnőtteknek (mindkét csoportban ezt említették mint második legfontosabb nehézséget). Ebből jól érzékelhető annak a hitnek a naivitása, amely a tankönyvet és más segédeszközöket virtuális tanítás-tanulással javasolja helyettesíteni. A távoktatók tévedése rendszerint abban rejlik, hogy nem ismerik föl és nem számítják be a továbbtanulásra vállalkozók előképzettségét és tényleges motivációit. Elektronikusan fölkészülni a tanulásra is korai gyermekkorban kell (nemzetközi összehasonlítások és nevelésszichológiai kutatások szerint, összefoglalja pl. *Komenczi* 2007: 26-35, 48-61); egyik nem helyettesítheti a másikat. Tanulni közösségben könnyebb, mint magányosan – bár egy-egy vizsgára magányosan lehet, sőt kell is fölkészülni –, vagyis *a felnőtt tanulásához legalább annyira kell a közösség, mint a gyermeki tanulásához*, mivel a felnőtt korban tanuló egyénnek is kell a társai ösztönzése, a „közösségi élmény”. Így a hagyományos eszközök (pl. tankönyvek) megkerülhetetlenek, nem lehet elektronikusan helyettesíteni őket.

Mit mondanak a fentiek az egyetem vezetőinek és oktatóinak?

- A „kevés időt” az intézmények felnőttoktatási menedzserei leginkább úgy fordíthatják le maguknak, hogy kihelyezett központokat szerveznek (vagyis az oktatót mozgatják a hallgató helyett, vagy mindkettőt utaztatják). A felnőttoktatással régen és nagy volumenben foglalkozó intézmények gyakorlatából – egyes megvizsgált karok ilyenek voltak mindhárom tudományegyetemen – tudhatjuk, hogy ez más típusú munka, más nehézségekkel, mint a tradicionális felsőoktatás. Egyfelől más készségeket és felké-

szültséget kíván oktatótól és menedzsertől egyaránt – másfelől mást nyújt a hallgatónak is. A mi hallgatói csoportjaink elég konvencionálisak voltak ahhoz, hogy szeressenek az egyetem székhelyére járni, legalábbis időnként. A konzultációra járás más, mint az egyetemre járás – más közönséget választ ki, más értékrendet alakít. Amit nyer hallgató és menedzser (oktató) egyfelől, abból veszíthet is másfelől. Az idő mindenképp szűk keresztmetszet marad – de hogy *a hallgatónak valamivel több ideje maradjon, ahhoz az intézménynek kell több időt áldoznia az oktatás szervezésére.*

- Hasonló dilemmát jelent a tankönyvek és segédeszközök hiánya. Nem egyszerűen nyomtatási probléma (mert akkor meg pénzt kellene szerezni hozzá és adni érte; áthidalható elektronikus adathordozóval stb.). A fő kérdés az oktatott anyag. Tradicionális anyagot az oktató alaposan tud és gyakorlottan oktat – ehhez rendelkezésre állnak a segédeszközök is. Csakhogy a tradicionális anyaghoz lassan változó képzési programok kellene; ahhoz viszont, hogy a felnőtt hallgató megnyerhető legyen, a képzési programokat rendszeresen korszerűsíteni kell. A felsőoktató dilemmája az, hogy a tanítási programok gyorsabban korszerűsödnek, mint ahogy beletanulhatna, ide érve a segédeszközök készítését is. A felnőttek oktatásához, kiszolgálásukhoz nagy és szervezett oktatási háttér kell; amint ezt a távoktatás nemzetközi tapasztalatai évtizedek óta mutatják (Clark 1998). A tradicionális felsőoktatásra nem lehet minden további nélkül felnőtt hallgatók tömegét rászervezni; nem erre való. *A tömeges felnőttképzés kiszolgálására az egyetemnek külön szervezeti egységet kell létrehoznia, és – mint a fentiekben már említettük – ez külön szolgáltatási ággá nőheti ki magát.* (A felnőtt hallgatók pl. kitűnő könyvpiac – ezt kevesen veszik figyelembe, holott az egyetemi kiadók piacának jelentős részét éppen ők tehetnék ki. Hasonlóképp ők lehetnének a jelentős fogyasztói az egyetem kiadványainak, folyóiratainak, médiájának). A modern egyetem meg sem élhet másként, mint régiója felnőttjeinek beiskolázásával. Sajnos, ez a felismerés a hagyományos egyetemi vezetés köreiben még késik.
- Azok, akik vizsgadrukra és tanulási nehézségekre panaszkodnak, új közönséget jelentenek a felsőoktatóknak. A felsőoktató a hagyományos egyetemen hozzászólt, hogy válogatott közönsége van (még ha kifogásolja is a színvonalat, vagy békétlenkedik a társadalmi vonatkozásai miatt). A felnőttekkel dolgozó felsőoktatóknak, mint fentebb mondtuk, más pedagógiára volna szüksége, azaz más készségekre és tanári attitűdökre. A felnőttkori felsőfokú továbbtanulás nálunk egyelőre még vigaszág – azok mennek tovább rajta, akik valamilyen okból kimaradtak a felsőoktatás „királyi útjáról”. Nem igazi „élethosszig hallgatók”, készségeik nincsenek kellően megalapozva, gyakrabban szenvedtek tanulmányi kudarcot. Nem egyszerűen hallgató felnőttek, hanem segítségre szoruló felnőttek is. *Pedagógiájuk egyfajta segítő pedagógia – felnőtteknek.* Ez a sokszor lebecsült „felső-

oktatási pedagógia” (Bábosik, Széchy 1999) egy hasznos és még kidolgozatlan területe.

*

Új hallgatói csoportok (*non-traditional students*) megjelenése a modern felsőoktatásban az a hajtóerő, amely az egyetemeket és más intézményeket részben tömegessé teszi, részben pedig elindítja és tovább löki a megújulás és átalakulás útján. Ezek az „új hallgatói csoportok” Európa-szerte egyre láthatóbbak; nálunk leginkább a felnőttek megjelenésével válnak kézzelfoghatóvá. Kik ezek a felnőttek, akik felsőfokú továbbtanulásra szánták el magukat? Egy kutatás nyomán két csoportjukat körvonalaztuk két magyarországi, regionális hatókörű egyetemen (Pécs, Debrecen). Eredményeinket röviden így foglalhatjuk össze:

- *A debreceni hallgatókat találtuk inkább „értékőrzőnek”*. A pécsi hallgatók ehhez képest inkább „törekvőknek” (újítóknak, kiszakadóknak) bizonyultak.
- Zömében első generációs értelmiségiek, akik a hagyományos felsőoktatás ún. „vigaszágát” járják be: pótolják azt, amire fiatalabb korukban nem tudtak vagy nem akartak vállalkozni. *A mai (2007) magyarországi felnőtt hallgató a felsőoktatást „szimbolikus javakként” fogyasztja* ahelyett, hogy – mint a munkaerő-tervezők és a munkagazdászok várnák – „instrumentálisan” akarná fölhasználni (tehát kiképzést szerezni, új munkahelyi ismereteket megszerezni stb.)
- A hallgatók túlnyomórészt fiatal és középkorú nők, családi háttérrel. A felsőoktatásban *továbbtanulni rendszerint nem egyszeri egyéni teljesítmény, hanem több ember (egész családok) hosszú évekre szóló elkötelezettsége*. A felnőttek szervezése az egyetem körül olyan, ma még lényegében kihasználatlan erőforrás, amely a jövőben könnyen lehet az egyetemek egyik túlélési eszköze is.
- A kutatásban részt vevő mindkét csoport tanulási nehézségekkel küzdött. Elsősorban időzavarra, másodsorban a segédletek hiányára, harmadsorban pedig a felsőoktatásban szükséges készségek és képességek hiányára panaszkodtak. A felnőttképzések javát kitevő továbbképzések (pl. felsőfokú továbbtanulás) azoknak hasznosak, akik máris sok egyetemet „fogyasztottak”. *Az élethosszig tanulás elterjedéséhez sok szabad idő kell, valamint magasan iskolázott társadalmi csoportok*. Akik a vigaszágon haladnak – mint megkérdezetteink általában –, azoknak testre szabott „felsőoktatási pedagógiára” volna szükségük.

Megjegyzés

Beszámolóink eredetileg az MTA Neveléstudományi Bizottságának fölkérésére készült, az OTKA T- 47335 sz. kutatás (*Társadalmi igények a felnőttek felsőfokú továbbtanulásában, kutatás vezető: Forray R. Katalin*) alapján. Jelen tanulmány a beszámoló rövidített és átdolgozott változata.

Hivatkozások

- BÁBOSIK ISTVÁN, SZÉCHY ÉVA (1999), *Felsőoktatás-pedagógia*. Budapest: ELTE Neveléstudományi Intézet.
- BALÁZSOVICS MÓNICA, K. SÁNTA HAJNALKA (2005), *Társadalmi igények a felnőttek felsőfokú továbbtanulásában: intézményi esettanulmány a Pécsi Tudományegyetem levelező tagozatos képzéseiről* (kézirat). Pécs: PTE Neveléstudományi Intézet dokumentációja.
- CLARK, B. R. (1998) *Creating Entrepreneurial Universities*. Oxford etc: Pergamon Press, Elsevier
- JÓNASSON, J. T. (2004) *Does national policy govern the expansion of Higher education? Some thoughts on the implications of the credential account of educational expansion*. CESE Copenhagen DPU June 28th 2004. (kézirat). Debrecen: Egyetemi tanszéki könyvtár
- KOMENCZI BERTALAN (2009), *Elektronikus tanulási környezetek*. Budapest, Gondolat Kiadó
- KÓRÓDI MÁRTA, ENGLER ÁGNES (2005), *Nem nappali tagozatos képzések a Debreceni Egyetemen* (kézirat). Pécs: PTE Neveléstudományi Intézet dokumentációja.
- KOZMA, T. (2000), "The fourth stage: Transatlantic changes in adult education." In: Kaufman W., Macpherson H. S. eds (2000), *Transatlantic Studies*. Lanham (USA): The University Press of America, pp. 127-39.
- KOZMA TAMÁS (2002), *Határokon innen, határokon túl*. Budapest: Új Mandátum Kiadó
- PRICE, J., MATZDORF K. (1999), „Evolving managerialism in higher education.” *International Journal of Higher Education Management* 1999, 1: 55-65.
- UNITED NATIONS POPULATION DIVISION (2005), *World Population Prospects: The 2004 Revision Highlights*. New York: UN Press